

ESKİ TÜRKÇEDE KOKU, TÜTSÜ VE BUHURDAN*

Uğur UZUNKAYA**

Öz

II. Doğu Türk Kağanlığı (632-744), Uygur Bozkır Kağanlığı (744-840) ve Koço Uygur Hanlığı (860-1284) dönemlerine ait Eski Türkçe yazıtlar ve yazmalar ile Yenisey, Dağlık Altay Bölgesi ve Kırgızistan’da bulunan yazıtlar bugün Eski Türkçenin söz varlığının doyurucu bir malzemesini sunar. Bu döneme ilişkin metinler dinî, sosyal, kültürel ve askerî terimler başta olmak üzere muhtelif alanlara ilişkin birçok terimi ihtiva eder. Bu çalışmanın amacını Eski Türkçe metinlerde geçen kokuya ilişkin ifadeler ile tütsü ve buhurdan anlamındaki sözcüklerin tespiti ve kökenlerine ilişkin açıklamalar oluşturmaktadır. Çalışmada Orhon Türkçesi ile kaleme alınmış yazıt ve yazmalarla Eski Uygurca metinlerde geçen mevzubahis sözcükler madde başı olarak alınmıştır; bununla birlikte tarihî Türkçenin diğer dönemlerine ilişkin metinlere de atıf yapılarak madde başı olarak belirlenen sözlerin özellikle orijinal metinlerdeki ve Türk diline ilişkin iki dilli sözlüklerdeki görünümüne yer verilmiştir. Bu çalışmadaki malzeme Eski Türkçede Kokuya İlişkin İfadeler ile Eski Türkçede Tütsü ve Buhurdan olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, terim, koku, tütsü, buhurdan.

* Bu çalışma 11.10.2019 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Hohhot şehrinde düzenlenen Analyses of Languages and Literature of the Prairie Silk Road and the History of the Northern Ethnic Groups (I) Reanalysis of Old Turkic and Uighur Documents isimli uluslararası çalıştayda sözlü olarak sunulmuş bildirinin yeniden gözden geçirilerek ve eklemeler yapılarak hazırlanmış biçimidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya1@gmail.com, Erzurum/Türkiye.

SMELL, INCENSE AND CENSER IN OLD TURKIC

Abstract

Inscriptions and manuscripts belonging to the periods of the Second Turkic Khanate (632-744), the Uighur Khanate (744-840) and the Uighur Kingdom of Kocho (860-1284), and the inscriptions found in Yenisei, Mountainous Altai and Kyrgyzstan present a satisfying vocabulary of Old Turkic. The texts of this period contain many terms related to diverse fields, especially religious, social, cultural and military terms. The aim of the paper is to determinate the words in the meanings of smell, incense and censer in Old Turkic texts and to explain these words etymologically. In this study, the words in question determinated in the inscriptions and manuscripts in Orkhon Turkic and Old Uighur are taken as lexical entry; in addition, the texts of other periods of historical Turkish are cited for these lexical entries and their forms in the original texts and bilingual dictionaries of Turkic languages are also demonstrated.

Keywords: Old Turkic, Terms, Smell, Incense, Censer.

GİRİŞ

Türk dilinin tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, II. Doğu Türk Kağanlığı (632-744), Uygur Bozkır Kağanlığı (744-840) ve Koço Uygur Hanlığı (860-1284) dönemlerine ait yazıtlar ve yazmalar ile klasik dışı yahut da kağanlık dışı olarak da bilinen Yenisey, Dağlık Altay Bölgesi ve Kırgızistan'da bulunan yazıtlar, kaya yazıtları ve kâğıda yazılı belgeler Eski Türkçenin temel yazılı kaynaklarını oluşturmaktadır. Bazı araştırmacılar Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış ilk dönem metinlerini de Eski Türkçe içinde saysa da Eski Türkçenin biri Orhon Türkçesi ve biri de Eski Uygurca olmak üzere bilinen iki diyalekti bulunmaktadır. Eski Türkçe, muhtelif dinî muhitlerin ve dillerin etkisinde şekillenen bu literatürle kabaca 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadarki süre zarfında yazılı kaynaklar aracılığıyla tanıklanabilmektedir. Türkçenin tarihî dönemlerinin tamamında olduğu gibi Eski Türkçe dönemine ait yazıtlar ve yazma eserler de

çok çeşitli alanlara ilişkin terimleri ihtiva eder.¹ Bunlardan biri de kokuyu adlandırmada kullanılan kavramlar ile bununla ilişkili olarak tütsü ve buhurdan kavramlarıdır. Hemen bütün Türk dillerinde kokuya ilişkin ifadeler ve bu ifadelerin anlamlandırılmasına ilişkin meselelerin mukayeseli olarak fonetik ve semantik düzlemde tespiti ve incelemesi başlı başına bir çalışma konusunu oluşturabilecek düzeydedir.

Kokuya ait ifadeler bütün dillerde kokunun niteliğine ilişkin özel bilgiyi de barındırır. Bununla ilişkili olarak değerlendirilebilecek meselelerden biri ise tütsüdür. Tarih boyunca çeşitli kültür ve medeniyet daireleri içerisinde tıbbî, dinî, törensel ve onursal maksatlarla kullanımı yazılı kaynaklar aracılığıyla tanımlanabilen tütsü ve tütsü yakma geleneği, semavî olsun olmasın hemen her dinî alanda ve bununla birlikte din dışı alanda oldukça önemli bir yere sahiptir. Egzotik bir maddeyi ve hoş bir kokuyu ihtiva eden çeşitli bitkilerin usaresi ve reçinesinden yahut da doğrudan bitkinin kendisinden veya kabuğundan hazırlanan, ısıtılması yahut yanmasıyla tesir gösteren tütsüler, kokunun etki alanını oluşturan her sahada gerçekleştirilen işlemin geçerliliğinin sağlanmasında ve artırılmasında güçlü bir aracı görev üstlenmişlerdir. Birbirinden farklı dinî inanışa, coğrafyaya, dile ve tarihsel seyre sahip olursa da Hindistan, Mısır, Arabistan, Mezopotamya gibi kültürel çevrelerde tütsü kullanımı mevcut olmuş, bununla beraber malzemesi ve tesir alanı her defasında farklılaşmış olsa da ona atfedilen önem tarihin her döneminde canlı kalabilmiştir.

Bu çalışmanın amacı yaygın bir kültür çevresinde kendisine yer edinmiş olan koku, tütsü ve buhurdan kavramlarını Türk dilinin en eski yazılı kaynakları olarak kabul edilen Eski Türkçe dönemi dil yadigârları üzerinden incelemektir.

¹ Bu çalışma esasen Türkçenin tarihî dönemlerinin tamamını içerebilirdi; ancak böylesi bir çalışma bir makale boyutunu ziyadesiyle aşacağı için yalnızca Eski Türkçe dönemiyle sınırlandırıldı.

Çalışmanın özellikle Eski Türkçe üzerine odaklanmasının sebebi bu dönemin Türkçe ve başka komşu dillerden çok çeşitli söz varlığını ihtiva etmesi ve ayrıca bu söz varlığının Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık gibi birbirinden farklı dinî muhitlerden beslenmesidir. Çalışmanın örneklem alanını Orhon ve Uygur dönemi runik harfli yazıt ve metinler ile Eski Uygurca ile kaleme alınmış mezkur dinî muhitlere ilişkin eserler oluşturmaktadır. Bu çalışmaya Eski Türkçe metinlerde geçen kokuya ilişkin terimler ile tütsü ve buhurdan anlamındaki sözcükler madde başı olarak dahil edilmiştir. Bir yöntem olarak madde başı olarak belirlenen bu malzemenin köken bilgisine ışık tutulmuş, kaynak dildeki karşılıklarına yer verilmiş ve bunların metin içindeki anlamlarına değinilmiştir.

Bu çalışma “Eski Türkçede Kokuya İlişkin İfadeler” ve “Eski Türkçede Tütsü ve Buhurdan” olmak üzere iki başlıktan oluşmaktadır.

1. ESKİ TÜRKÇEDE KOKUYA İLİŞKİN İFADELER

Runik harfli Türk yazıtlarında ve Eski Uygurca metinlerde kokuya ilişkin terimler arasında şu sözcükler ve ifadeler tespit edilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır.

bur-: Sözcük ‘kokmak, koku salmak’ anlamındadır. Clauson bu fiilin *bu* ‘buhar’ anlamındaki sözcükten türediğini ve anlamının ‘buhar çıkarmak, misk kokulu olmak’ olduğunu belirterek Türkçenin modern ve tarihi dönemlerinden örnekler sunar (1972: 355a; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969: 125a). OTWF’de *bu+r-* şeklinde açıklanan sözcük ‘buhara dönüşmek’ dolayısıyla da ‘buhar çıkarmak, hoş koku vermek’ şeklinde anlamlandırılmıştır (Erdal, 1991: 500; ayrıca *bū* ‘buğu’ için krş. Tekin, 1995: 179). Sözcük HT X’da iki kez tanıklanmıştır: *yänä öñisig ädgü yid yıparlar bura kötiyü turdı* (Mirsultan, 2010: 104-105₃₅₁₋₃₅₂) “Yine olağanüstü, mucizevi güzel kokular₂ yükseldi.” ve *ol lenhua çäçäk yıdı [y]ıparı p(a)ryan içintä inçä ök [b]ura ködiyü yıdıy turdı* (Mirsultan, 2010: 133₆₅₀₋₆₅₂) “Her lotus çiçeğinin güzel kokusu₂ güzel koktu ve ayrıca aynı biçimde rahip

hücrelerinde de güzel koktu.” Sözcük *Ein uigurischer Neujahrssegen* olarak adlandırılan din dışı bir Eski Uygurca metinde (Zieme, 1984: 343⁵⁵; ayrıca krş. Ayazlı, 2016: 93) ve Yüan dönemine ait bir Budist Uygur metninde de (Tekin, 1980b: 231⁵⁹²) tanıklanmıştır. *bur-* fiili DLT’de ‘yayılmak, yükselmek’ anlamlarıyla mevcuttur ve Ar. *fāhat*, *taḍawwa’a* ve *irtafa’a* yapılarıyla karşılanmıştır: *yıpar burdı* “Misk kokusu yayıldı (*fāhat*).” ve *suw burdı* “Buhar (vb.) yükseldi (*irtafa’a*).” (Dankoff ve Kelly, 1982: 390, sh. 266). KB’de bu fiil dört yerde tanıklanmıştır ‘kokmak, güzel kokmak’ anlamlarındadır (Arat, 1979: 116). Fiil *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*’ta *bur-* ‘misk kokmak’ şeklinde geçmektedir ve Ar. *fāha’l-misk* karşılığında kullanılmıştır (Özyetgin, 2001: 418).

kapir: ‘Tütsü’ anlamındaki AYS VI’da geçen bu sözcük kökeni itibarıyla Skt. *karpūra*’ya dayanır (Ayazlı, 2012: 315b). Skt. *karpūra* ‘kâfur (ya bitki ya reçineli sızıntı veya meyve)’ (Monier-Williams, 1899: 258b) anlamındadır. AYS VI’daki *kapir* karşılığında Çin. metinde 龍腦 *long nao* (*Taishō* No. 665, c. 16, 430c18; Hirakawa, 1997: 1305b; Ayazlı, 2012: 315b) ‘ejderha beyni, tütsü’ (DDB) geçmektedir.

kin yıpar: Clauson *kin* sözcüğünü ‘misk’ olarak anlamlandırır ve *kin yıpar* tabiri için *Manichaica* II’ye atıfta bulunur (1972: 725a; ayrıca *yıpar kin* için krş. Nadalyayev vd., 1969: 267b). AYS VII’de *m(a)haboga kin yıpar* ‘misk’ (Çetin, 2012: 135³⁹⁸) ifadesi mevcuttur (Çetin, 2012: 240b). Bu ifadenin Çin. metindeki karşılığı 麝香莫迦婆伽 *shexiang mojiapoqie*’dir (*Taishō* No. 665, c. 16, 435a01). Çetin, Çin. metne göre Uyg. metindeki *kin yıpar* sözünün daha önce kullanılması gerektiğini belirtir (2012: 201). *kin yıpar* ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 麝香 *shexiang* ‘misk’tir (DDB). Çin. metindeki 莫迦婆伽 *mojiapoqie* ifadesi ise Skt. *mahābhāga* karşılığındadır; ancak Skt. biçimdeki anlam ‘ünlü’dür (Monier-

Williams, 1899: 798a; Edgerton, 1953: 424a). DLT’de *kin yıpar* ifadesinin karşılığı olarak Ar. *nāfica misk* ‘misk kesesi’ (sh. 171) bulunmaktadır (Dankoff ve Kelly, 1982: 268). KB’de *kin yıpar* tabiri ‘misk göbeği’ anlamında ikileme şekliyle iki yerde tespit edilmiştir (Taş, 2012: 60). *kin yıpar* tabirine *kin yıparlar burar* (vr. 239r8) ‘miskler kokar’ bağlamıyla *Qışaşü’l-Enbiyā*’da da rastlanır (Ata, 1997: 346; Boeschoten ve O’Kane, 2015: 531). *kin* sözcüğü yalnız başına *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*’ta Ar. karşılığı ile *el-misk* ‘misk kokusu’ (Caferoğlu, 1931: 49 ve 85a) olarak geçmektedir.

kinlig: Sözcük ‘misk kokulu’ anlamındadır. T. Tekin, yazıtların ilk dönem neşirlerinde sözcüğün (*e*)*kin*(*i*)*g* şeklinde okunduğunu ve buradaki (*e*)*kin*’in bilinen *ekin* sözcüğü sanıldığını ifade eder. Tekin bundan sonra gelen sözcüğün DLT’de geçen *eşgürti* ve Uyg. metinlerdeki *eşgirti* ‘işlemeli ipek kumaş’ olduğunu belirterek, esasen *ekin* sözcüğünün <i> olmadan *k²n²* ile yazılması gerektiğini belirtir ve *kin*(*i*)*g* (*e*)*şgiti* ifadesini ‘misk kokulu işlemeli ipek kumaş’ olarak anlamlandırır (1988: 98). Bu sözcüğün yapısı Clauson tarafından *kin+lig* ‘misk kokulu’ olarak açıklanır. Clauson sözcüğün *kin* yani ‘misk’ anlamındaki sözcükten türediğini belirtirerek hap[ax] leg[omenon] ‘tek örnek’ olarak kaydeder (1972: 732a).² Sözcük BK K 11’de şu bağlamda geçmektedir:

[sarig altu]nin : ürün : kümüşin : “Çil çil altınları, apak gümüşleri, kenarlı k’ırgaglıg : kotayin : kinlig : eşg[itis]jin : ipekleri, misk kokulu ipeklileri, has özlük atin : adgırın : kara k[ışin] kök : atları, aygırları, kara samur ve boz teyengin : tür^üküme : bodunuma : sincap (derilerini) hakanlık halkım için,

² *kinlig* sözüne Eski Uygurca metinlerde de rastlanır; ancak yukarıda geçen anlamdan farklıdır. Zieme’nin neşrettiği “Drei neue uigurische Sklavendokumente”de bu sözcük *yüz iki uçı kinlig otra tamgalig kunpoka üzüstümüz* bağlamında geçer ve *kinlig* soru işaretiyle ‘Lienenballen || keten balyası’ olarak anlamlandırılmıştır (1977: 155₅₋₆). Din dışı metinlerde geçen *kinlig* (< Çin. 巾 *jin* + Tü. +*lig*) ‘şeritli, bağlı’ (Ayazlı, 2016: 155) anlamındadır.

kazganu : *bértim* : *éti bértim* (Ölmez, kavmim için, kazandım, elde ettim.”
2013: 131₁₁₋₁₂) (Ölmez, 2013: 145₁₁₋₁₂)

Mezkur sözcük muhtelif neşirlerde mevcut bağlamıyla şöyle okunmuş ve anlamlandırılmıştır:

Kaynak	Sözcüğün yazı çevirimi	Anlam
Thomsen, 1896 [2002: 198-199]	äkin'g i's'g[tis]in	'isigti (?) tohumlarını'
Orkun, 1936: 58	e'kinli'g i's'g[tis]in	'darının ekimli olanını'
Tekin, 1968: 246	äkinlig äsg[itis]in	'kokulu ipeklilerini'
Tekin, 1988: 32-33	kin(i)g (e)şg[(i)tis]in	'misk kokulu işlemeli kumaşı'
Berta, 2010: 137 ve 192	kinliş eş ^o yitisin	'misk kokulu ipeklileri'
Ölmez, 2013: 131 ve 145	kinlig eşg[itis]in	'kokulu'
Şirin, 2016: 264-265	kinlig (ä)şg[(i)tis]in	'misk kokulu ipeklileri'
Aydın, 2017: 78	kinlig işg[itisin]	

kisarlık: Sözcük Skt. *kešara* ve Tü. *+lıg* ekinden oluşmaktadır. Skt. *kešara* 'polen, çiçek tozu' (Edgerton, 1953: 193a) anlamındadır. Sözcüğe *Maitrisimit nom bitig*'de [= BT IX, 157v6] rastlanır: *vasava elig hannıñ yänä ulušta balıkta vayture ärd(i)ni ulunlug v(a)žir kisarlıg t(ä)k yapargakl(ı)g ärd(i)nilig lenhua çäçäk b(ä)lgülüg boltı* (Tekin, 1980a: 133₄₋₈) "Yine Hükümdar Vāsava'nın ülkesinde lacivert taşı-mücevher saplı ve güzel kokan elmas gibi yapraklı (Skt. *vajra-kešara*) ve mücevherle süslenmiş lotus çiçeği görünür oldu."³

köti-: Sözcük 'güzel kokmak' anlamındadır. Clauson bu sözcüğün *kötür-* fiiliyle olan bağlantısına ilişkin düşüncenin ihtimal dahilinde olmadığını belirterek *Xuanzang Biyografisi*'nde geçen *çaşşapatlıg yıparları bura kötiyü turur* örneğinden yola çıkarak sözcüğün *köpürü* yerine yanlış okunmuş olabileceğini

³ *kisar*, Eski Uygurca din dışı metinlerde geçen *kisar* / *kesar* 'aslan' (Ayazlı, 2016: 149) sözünden farklıdır.

ifade eder (1972: 702a). Sözcüğün yazı çevirimi OTWF’de *kw̄ti-* olarak yapılır ve mevcut tanıklardan hareketle anlamın ‘güzel kokmak, güzel bir koku salmak’ şeklinde olacağı belirtilir. Erdal, *kw̄ti-* (< *köt+i-*) fiilinin kökünün semantik bir bağ olmamasına karşın *köt* ‘kış, kalça’ olabileceğini belirtir (1991: 483). *köti-* ‘kokmak, koku salmak’ fiili Eski Uygurca metinlerde çoğunlukla *bur- köti-*, *yıdı- köti-* ve *bur- köti- yıdı-* şeklinde ikileme biçiminde geçmektedir; ancak kimi neşirlerde bu ifade ‘yükselmek’ olarak tercüme edilmiştir. HT V’te sözcüğe Clauson’un da vermiş olduğu *ç(a)hşap(a)tlıg yıparları bura kötiyü t[urmuşı] antag ol* (Dietz, Ölmez ve Röhrborn, 2015: 48₁₃₃₋₁₃₅) “Ve emirlerin güzel kokusunun yükselmesi de ayındır” örneğinde rastlanır ve burada Çin. metinde *yıpar* karşılığında 芬馥 *fenfu* ‘mis kokulu, rayihali’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 246a23; DDB) ve *bur- köti-* karşılığında ise 香 *xiang* ‘parfüm sürmek, parfümlemek’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 246a23; DDB) bulunmaktadır. HT VII’de sözcük iki yerde tanıklanmıştır; ancak Röhrborn *bur- ködi-* ve *yıdı- ködi-* ifadelerini ikileme şeklinde değerlendirmemiştir. HT VII 690’daki *bur- ködi-* karşılığında Çin. metinde 薰 *xun* ‘güzel kokmak, parfüm sürmek’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 258c11; DDB) geçer: *kızılı köki basışıp yaltrıyur tüşröki sarığı bura ködiyü turur* (Röhrborn, 1991: 69₆₈₉₋₆₉₀) “(Bu giysinin) kızılı ve mavisi birbiriyle yarışıp parlar, karışık renkli ve sarısı kokarak yukarıya çıkar.” HT VII 1249’daki *yıdı- ködi-* karşılığında Çin. metinde 香 *xiang* ‘güzel koku saçmak’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 260a02; DDB) sözcüğü geçer: *kök tütsüg tütün yıdıy[u] ködiyü turgay kök kalıkta* (Röhrborn, 1991: 112₁₂₄₈₋₁₂₄₉; ayrıca *yıdı- ködi-* için Krş. Semet, 2005: 173) “Mavi tütsü dumanı güzel kokarak gökyüzünde₂ yukarı çıkmalı!” (Röhrborn, 1991: 113). HT IX’da sözcüğe *bur- ködi-* ‘güzel kokmak’ ikilemesiyle rastlanır ve Çin. metinde eş değeri olarak ‘hoş kokulu, rayihali’ anlamında 芬芳 *fen fang* (*Taishō* No. 2053, c. 50, 268b21) bulunmaktadır: *burar ködiyür* “güzel kokar₂” (Aydemir, 2013: 86₃₅₂). HT X’da sözcük iki yerde tanıklanmıştır: *yänä öñisig ädgü yıd*

yıparlar bura kötüyü turdı (Mirsultan, 2010: 104-105₃₅₁₋₃₅₂) “Yine olağanüstü, mucizevi güzel kokular₂ yükseldi.” Bu kısımda *yıd yıpar* karşılığında Çin. metinde 香氣 *xiang qi* (*Taishō* No. 2053, c. 50, 276b17) ‘güzel ve hoş koku’ ifadesi geçmektedir. Eski Uygurca *Abitaki* metinlerinde sözcüğe üç yerde rastlanır. Bunlardan ilki *bur- kötü- yıdı-* tabiridir: *ol y(a)ruk yaltrık içintä bura kötüyü yıdıtı* (Karaayak, 2017: 117₁₀₀₅₋₁₀₀₆) “O parıltılı₂ içinde ... koku çıkarıp salıp yaydı.” (Karaayak 2017: 239). Bunların dışında sözcük *bur- kötü-* şeklinde geçer: *ol oronta yığılmış te[rilmış] tañlançığ yıdınlar bura kötüyü ...* (Karaayak, 2017: 126₁₁₀₆₋₁₁₀₇) “O makamda toplanmış birikmiş şaşırtıcı kokulardan salıp çıkarıp” (Karaayak, 2017: 245) ve *ol [y(a)rukluğ] y(a)ruk üzä yaltr(ı)yu yaşuyu öñisi[g] ädgü [yıd]lar bura kötüyü turmışın* “O parıltılı ışık ile parlayarak₂ olağanüstü güzel kokular çıkarıp yayıp durduğunu” (Karaayak, 2017: 249₁₁₇₇₋₁₁₇₉). AYS V 0068’de ve AYS IX 122’de geçen *köti-* sözcüğü ise sırasıyla ‘yükselmek’ (Uçar, 2009: 402, 68. not) ve ‘(koku) yükselmek’ (Uçar, 2013: 272) olarak anlamlandırılmıştır.

sagbıç: Sözcük kökeni itibarıyla Skt. *śallakī* ile ilişkilendirilir (Çetin, 2012: 253a). Skt. *śallakī* ‘tütsü, buhur’ (Monier-Williams, 1899: 1059b) anlamındadır. Sözcük AYS VI 882’de geçer ve ‘bir tür sıvı koku’ olarak anlamlandırılır. AYS VI’daki ifadenin Çin. metindeki karşılığı 蘇合 *su he* ‘tütsü’dür (Ayazlı, 2012: 131₈₈₂). Sözcük AYS VII *şaruki sagbıç* (Çetin, 2012: 136₄₁₀) şeklinde geçer ve Çin. metindeki karşılığı 叱脂 *chi zhī*’dir (*Taishō* No. 665, c. 16, 435a06; ayrıca bk. Çetin, 2012: 204).

sası-: Sözcük ‘pis kokulu olmak, kötü kokmak’ anlamındadır (Clauson, 1972: 855b). Erdal, OTWF’de şayet *Codex Cumanicus*’taki *sas* ‘buğu, buhar’ sözcüğü doğru ve eskiyse, *sası-* fiilinin yapısının *sas+ı-* şeklinde olabileceğini belirtir (1991: 784; ayrıca Nadalyayev vd., 1969: 490a; *sāsı-* biçimi için bk. Tekin, 1995:

174). Sözcük Eski Uygurca metinlerden BT IX'da üç yerde geçer. Bunlardan bir örnek vermek gerekirse: *tamulardın kurtulup bo pratikanarak kiçig tamularda tugmış ärür biz munta tugup tirig ärkän yıdıyu sasıyu yoriyur biz* (Tekin, 1980a: 175₁₅₋₁₉) “Cehennemlerden kurtulup bu küçük *pratyekanaraka*-cehennemlerde doğmuşuzdur. Burada doğup canlı iken kötü kokarak çürürüz.” Bu ifade BT XXXVII'de *yıdı- sası-* ikilemesiyle geçmektedir: *anıñ içintä beş akıgları olup äpräp kovuk suvuk arıgsızları birgärü katılıp açıyu çıvşayu yıdı[ım]ış sasımış boksıg yıdıg kan[ları] yi[rı]ñläri iç içägüläri bura bürkirä [yıdıyu] s[sası]yu ünä kältilär* (Wilkins, 2016: 218₃₀₄₋₃₀₉) “Onun içinde beş vücut akıntıları ayrışıp₂, yoğun ve ince akıntılı dışkılar birbirine karışıp, onların ekşimsi₂, kokuşmuş₂ ve kötü kokan₂ kanları, onların irinleri, iç organları duman çıkararak₂ ve kötü koku yayarak₂ dışarı çıktılar.” DLT'de *sası-* ‘kötü kokmak’ fiili karşılığında Ar. *natuna* mevcuttur: *sasıdı näh* “Bir şey çürüdü.” (Dankoff ve Kelly, 1984: 287, sh. 561). Bu fiil *Kıssaşü'l-Enbiyâ*'da yedi yerde ‘kokmak, bozulmak’ anlamıyla tanıklanmıştır: (...) *aş kēce kalsa sasımas erdi* “(...) aş gece kalsa kokmazdı.” (vr. 119r1) (Ata, 1997: 166; Boeschoten ve O’Kane, 2015: 250). *Nechü'l-Ferâdis*'te de sözcüğe üç yerde ‘kötü, pis kokmak’ anlamıyla rastlanır (Ata, 1998: 361b). Fiil *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *sasıdı et yığlandı* ifadesinde yine ‘kokuşmak, bozulmak’ anlamıyla geçer (Yüce, 1993: 37_{34/7}) *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye sası-* ‘kötü kokmak’ karşılığında Ar. *natana*, *arwaħa* bulunur (Khairullah, 2015: 519, vr. 37a12).

sasıg: Sözcük *sası-* ‘kötü kokmak’ fiilinden *-g* ekiyle isim yapılmıştır ve ‘pis kokulu, kötü kokulu’ anlamındadır (Clouston, 1972: 856a). OTWF'de sözcüğün yapısı yine aynı şekilde açıklanarak bu ifadenin Eski Uygurca metinlerde *yıdıg sasıg* şeklinde görüldüğü belirtilir (Erdal, 1991: 201). Erdal'ın (1991: 784) *sası-* fiilli görüşü temelinde sözcüğün yapısı *sası+g* olarak açıklanabilir. BT IX'da sözcük *yıdıg sasıg* ikilemesiyle birlikte geçer: *ätözlärintä yıdıg sasıg yıd ünär* (Tekin, 1980a: 248_{198v20}) “Bedenlerinde kötü koku yükselir.” BT XXXVII'de

sözcüğe yine *yıdıg sasıg* ikilemesiyle rastlanır: *içi içägüsi taşılmäkinä bütün bagırıntın agızıntın [barça] yıdıg sasıg yavız yıd ünär* (Wilkens, 2016: 506₅₃₇₇₋₅₃₈₀) “İç organları akıp gitmesi(yle) bütün karnından ağızından bütün pis kokulu kötü koku yükselir.” DLT’de *sasıg* sözcüğünün *barıg* ‘kokan şey (Ar. *muntin*)’ birlikte *sasıg barıg* şeklinde kullanıldığı belirtilir (Dankoff ve Kelly, 1982: 286, sh. 186). *sasıg* sözcüğü *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*’ta *sası* ‘fena koku, müteafin’ olarak geçer ve karşılığında Ar. *şınatu’l-bevl* ‘idrar kokusu’ bulunur (Caferoğlu, 1931: 88 ve 58a).

şaruki: Sözcük, kökeni itibarıyla Skt. *śallakī* ile ilişkilendirilir (Çetin, 2012: 257a). Skt. *śallakī* ‘tütsü, buhur’ (Monier-Williams, 1899: 1059b) anlamındadır. Sözcük AYS VII *şaruki sagbiç* (Çetin, 2012: 136₄₁₀) ifadesiyle geçer ve Çin. metindeki karşılığı 叱脂 *chi zhi*’dir (*Taishō* No. 665, c. 16, 435a06; ayrıca bk. Çetin, 2012: 204).

tagar: AYS VI’da geçen bu sözcük kökeni itibarıyla Skt. *tagaraka*’ya dayanmaktadır. Skt. *tagaraka* ‘Tabernaemontana coronaria ve ondan hazırlanan hoş kokulu bir toz’ (Monier-Williams, 1899: 432a; ayrıca krş. Soothill ve Hodous, 1937: 209a) anlamındadır. Sözcüğün Çin. metindeki karşılığı olarak 多揭羅 *duoqiluo* (*Taishō* No. 665, c. 16, 430c18; DDB; Ayazlı, 2012: 341a) geçmektedir.

tütit-: Sözcük, *tüt-* fiiline getirilen ettirgen çatı eki *-(i)t-* ile oluşmuştur. Clauson *tüt-* fiilini madde başı olarak *tütä-* fiiline gönderir ve ‘duman sızmak veya buhar çıkarmak’ olarak anlamlandırır (1972: 452a). Erdal, Clauson’un *tütär* ifadesini *tütä-r* şeklinde yanlış ayırdığını daha doğru ayırımın *tüt-är* şeklinde olması gerektiğini ve bu sebeple *tütä-* madde başının yanlış olduğunu belirtir (1991:

758, 491. dipnot; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969: 601a).⁴ Sözcüğe Eski Uygurca *Abhidharmakośabhāṣya* metninde iki yerde (35v19 ve 35v26) rastlanır. Bu metinde *tütit-* fiili ‘parfüm sürmek’ olarak anlamlandırılarak Çin. eş değer metindeki karşılığının 熏 *xun* olduğu belirtilmiştir. (Shōgaito, 2014: 197).⁵ Bu fiil DLT’de *tütät-* (belki *tütit-* ?) okunacak şekilde fetha ile harekelenmiştir: *öt tütün tütätti* “ateş duman çıkardı.” Bu ifadenin tercümesi ise Ar. olarak *daḥḥana’d-duḥānu* şeklindedir (Dankoff ve Kelly, 1984: 113, sh. 415). Bu noktada *tütät-* fiili Ar. *duḥḥana* ‘buhardan geçirmek, buhar ile dezenfekte etmek; (yiyecekleri) tütsülemek, (sigara) içmek’ (Mutçalı, 2012: 298a) karşılığında kullanılmıştır.

tütitil-: Sözcüğün yapısı *tüt-it-il-* şeklinde açıklanabilir. Sözcüğe Eski Uygurca *Abhidharmakośabhāṣya* metninde bir yerde rastlanır. Bu metinde *tütitil-* fiilinin anlamı ‘parfüm sürünmek’ olarak verilmiş ve Çin. eş değer metindeki karşılığının 熏 *xun* olduğu belirtilmiştir (Shōgaito, 2014: 288_{35v28}).

tütnä-: Sözcüğün yapısı *tüt-ün-ä-* ‘tütmek’ şeklinde açıklanabilir. OTWF’de sözcüğün hap[ax] leg[omenon] ‘tek örnek’ olduğu belirtilir (Erdal, 1991: 426). Sözcüğe UigTot. metninde rastlanmıştır: *içtin sınar tütün tütñayür tæg irü b(ä)lgülär bolur* (Zieme ve Kara, 1978: 84₂₆₂₋₂₆₃) “İç tarafta tütün tüter gibi belirtiler₂ vardır.”

yıd: Sözcük ‘güzel koku, rayiha, koku’ anlamındadır (Clauson, 1972: 883a; *yīd* ‘koku’ biçimi için bk. Tekin, 1995: 104). HT IX’da geçen *yıdı ädgü yem[iş]lik kapıg* (Aydemir, 2013: 109₅₉₅₋₅₉₆) “güzel kokulu bahçenin kapısı” ifadesinde Uyg. *yıd*

⁴ Clauson DLT’deki *tütät-* biçimi dolayısıyla bu fiili madde başı olarak alır ve sözcüğü ‘(bir şeyi) tüttürmek, (bir çukurdan bir hayvanı) ortaya çıkarmak’ şeklinde anlamlandırmıştır (1972: 452a; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969: 601a).

⁵ Shōgaito, *Abhidharmakośabhāṣya*’nın 2008 tarihli neşrinde sözcüğü *tütät-* olarak okumuştur (2008: 694b_{H35v19}).

karşılığında Çin. metinde芳 *fang* ‘rayihali, hoş kokulu’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 269a16; DDB) tabiri bulunmaktadır. Sözcük BT XXXVII’de *ädgü yid yıpar* (Wilkens, 2016: 856₁₁₇₈₁) ‘iyi koku₂’ şeklinde ikileme olarak geçmektedir. UigTot.’da sözcük birden çok yerde tanıklanmıştır: *yidka sinmişä burun yid tuymaz* (Zieme ve Kara, 1978: 58₃₉₋₄₀) “kokuya sindiğinde burun koku duymaz”. BT XXV’te birçok yerde tanıklanan *yid* sözü ‘güzel koku; pis koku’ olarak anlamlandırılmış (Wilkens, 2007: 444b) ve Çin. metindeki karşılığı olarak 氣 *qi* ‘yel, hava, rüzgar’ bulunmaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse, *yid[i]g sas[i]g yidi irajk ünmäki üzä* (Wilkens, 2007: 100₇₅₈) ‘kötü ve keskin kokusu uzaktan yükselmesiyle’ ifadesinde geçen *yidig sasig yidi* tabirinin Çin. metindeki karşılığı olarak 臭氣 *xiu qi* (*Taishō* No. 1909, c. 45, 925b24) ‘kötü kokan rüzgarı’ mevcuttur. BT XXV’te geçen bir başka ifade ise şöyledir: *yidig sasig oronlug yidin* (Wilkens, 2007: 270₃₆₃₆₋₃₆₃₇) ‘kokuşmuş yerin kokusunu’ ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 臭處之氣 *xiu chu zhi qi* (*Taishō* No. 1909, c. 45, 964c11-12) ‘kötü kokan yerin yeli’dir. Her iki örnekte de *yid* sözünün karşılığı olarak 氣 *qi* ‘yel, hava, rüzgar’ geçmektedir. *yid* sözü KB’de ‘koku’ anlamıyla çokça tanıklanmıştır (Arat, 1979: 537). DLT’de *yid* sözü (Dankoff ve Kelly, 1984: 173, sh. 465) Ar. *rîh* ile karşılanmıştır. Yûsuf suresi, 94. ayetteki Ar. *rîh* sözü TİEM 73’te kayıtlı Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış Kur’an tercümesinde *yid* ile karşılanmıştır (Kök, 2004: 175). Bu sözcük *Kıssaşü’l-Enbiyâ*’da ‘koku’ anlamıyla çokça tanıklanmış olup bir yerde *yid yidlanur* (68r20) (Ata, 1997: 94; Boeschoten ve O’Kane, 2015: 124) tabiriyle *figura etymologica* yapısıyla geçer.

yidi-: Clauson sözcüğün yapısını *yid+ı-* şeklinde açıklar ve ‘nahış bir kokusu olmak, kötü kokmak’ olarak anlamlandırır (1972: 886a). OWTF’de de sözcüğün yapısı aynı şekilde gösterilerek ‘iyi veya kötü kokmak’ olarak anlamlandırılmış ve Eski Uygurca metinlere atıf yapılmıştır (Erdal, 1991: 484). HT VII’de *yidi- ködi-*

ifadesinin Çin. metindeki karşılığı olarak 香 *xiang* ‘güzel koku saçmak’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 260a02; DDB) sözcüğü geçer: *kök tütsüg tütün yıdıy[u] ködiyü turgay kök kalıkta* (Röhrborn, 1991: 112₁₂₄₈₋₁₂₄₉); ayrıca *yıdı- ködi-* için krş. Semet, 2005: 173) “Mavi tütsü dumanı güzel kokarak gökyüzünde₂ yukarı çıkmalı!” (Röhrborn, 1991: 113). Sözcük HT X’da şu bağlamda geçer: *ol lenhua çäçäk yıdı [y]ıparı p(a)ryan içintä inçä ök [b]ura ködiyü yıdıyu turdı* (Mirsultan, 2010: 133₆₅₀₋₆₅₂) “Her lotus çiçeğinin güzel kokusu₂ güzel koktu ve ayrıca aynı biçimde rahip hücrelerinde de güzel koktu.” KB’de *yıdı-* fiili ‘kötü kokmak’ anlamıyla üç yerde tespit edilmiştir (Arat, 1979: 537). DLT’de *yıdı-* fiili Ar. *aḥamma* ‘kokmak, bozulmak, kokuşmak’ (Mutçalı, 2012: 286a), *antana* ‘çürütme’ (Mutçalı, 2012: 890a) (Dankoff ve Kelly, 1984: 191, sh. 480) ve *natina* ‘kokuşmak, çürüme’ (Dankoff ve Kelly, 1984: 285, sh. 559) ile karşılanmıştır.

yıdıg: ‘Koku, kötü koku’ anlamındaki sözcüğün yapısını *yıd+-g* şeklinde açıklamak mümkündür. Clauson sözcüğü ‘rayiha, (her zaman değil, ama genellikle nahoş) koku; kötü kokulu’ olarak anlamlandırır (1972: 887b). OTWF’de sözcüğün iyi kokudan ziyade kötü kokuya işaret ettiği belirtilerek Eski Uygurca metinlerdeki tanıklara atıf yapılır (Erdal, 1991: 218). BT XXIII’te *[ol] balıkta yıdıg [sasıg yıp]ar[ar üküş] bolur* (Zieme, 2005: 54₈₀₄₁₋₈₀₄₂) “o şehirde kötü koku (ve) süprüntü çok olur” ifadesinde geçmektedir. BT XXV’te *yıdıg* sözü ‘kötü kokan’ olarak anlamlandırılmıştır (Wilkens, 2007: 444b). Bu metinde bir tamamlama olarak mevcut olan *yıdıg sasıg* (Wilkens, 2007: 270₃₆₄₁) ‘kokuşmuş’ ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 臭穢 *xiuhui* (*Taishō* No. 1909, c. 45, 964c16) ‘kötü kokulu’ anlamındadır. Yine bu metinde geçen *yıd[i]g sasıg yıdı ıra]k ünmäki üzä* (Wilkens, 2007: 100₀₇₅₈) “kötü ve keskin kokusu uzaktan yükselmesiyle” ifadesinde geçen *yıdıg sasıg* tabirinin Çin. metindeki karşılığı olarak 臭 *xiu* (*Taishō* No. 1909, c. 45, 925b24) ‘kötü kokan’ ifadesi bulunmaktadır. *yıdıg* sözü *sasıg* ile birlikte ikileme olarak yine BT XXXVII’de de geçer: *agızıntın [barça] yıdıg*

sasıg yavız yıd ünär (Wilkens, 2016: 506₅₃₇₉₋₅₃₈₀) “ağzından bütün kötü berbat koku yükselir.” KB’de *yıdıġ* ‘kötü kokulu (şey), kötü kokan (şey)’ anlamıyla bir yerde tanıklanmıştır (Arat, 1979: 537; Taş, 2015: 127). DLT’de *yıdıġ* sözü Ar. *muntin* ‘kötü kokan’ (Mutçalı, 2012: 890b) (Dankoff ve Kelly, 1984: 152, sh. 449) ile karşılaşmıştır. İbrâhim suresi, 50. ayette geçen Ar. *kaṭrân* sözü TİEM 73’te *yıdıġ suv* karşılığında geçer (Kök, 2004: 186). Yine Muhammed suresi, 15. ayette geçen Ar. *âsin* ‘kokusu kötü’ Karahanlıca Kur’an tercümelerinden Rylands nüshasında *yıdıġ* ifadesiyle karşılaşılır (Ata, 2004: 37). *Nechü’l-Ferâdis*’te de birçok yerde ‘koku’ anlamıyla rastlanır (Ata, 1998: 482a).

yıdıška- Sözcüğün yapısına ilişkin OTWF’de *yıdı-ş-* fikri öne sürülür (Erdal, 1991: 464). S. Tezcan BT III’te geçen *ıdıška-* fiilinin yapısını *ıd-ı-ş+ka-* ‘kokmak’ şeklinde açıklar (Tezcan 1974: 38, 245. dipnot). Uçar, AYS V’teki notunda Tezcan’ın ve Ş. Tekin’in görüşlerine yer vererek ve Tezcan’a katılarak, sözcüğün yapısının *yıdış+ka-* şeklinde olması gerektiğini belirtir (2009: 468-469). AYS V’te geçen *yıd yıparıg yıdışkayur* (Uçar, 2009: 192) “tütsüyü₂ koklar” ifadesindeki *yıdıška-* karşılığında Çin. metinde 𪛗 *xiu* ‘kokmak’ (DDB) ifadesi mevcuttur (Uçar, 2009: 468₄₆₇₋₄₆₈).

yıdit- Clauson sözcüğün *yıdı-* fiilinin ettirgen çatılı biçimi olduğunu belirterek ‘kokutmak’ anlamını verir (1972: 887a; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969: 265a). OTWF’de *yıdı-t-* şeklinde açıklanan sözcüğün anlamı ‘(bir şeyi) kokutmak’ olarak verilir (Erdal, 1991: 795). Runik harfli metinlerden *İrk Bitig*’in 59. falında *yıdit-* ‘kokutmak’ fiiline rastlanır: *yılka : teġmişig : yıditmayın : ayka : teġmişig : artatmayın : eġgüsi : bolzun : tēr : aṅça : bilinler : eġdü : ol* : (Yıldırım, 2017: 47₅₉) “(Fal şöyle) der: ‘Bir yıla deġmişi kokutmayayım, bir aya deġmişi bozmayayım. Hayırlısı olsun!’ Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Yıldırım, 2017: 47). Bundan başka bu fiil BT XXXVII metninde *yıdit- sasıt-* ‘kokutmak₂’ olarak ikileme olarak geçer (Wilkens, 2016: 756₉₉₇₀).

yidla-: Sözcük ‘koklamak’ olarak anlamlandırmıştır (Clouston, 1972: 890b; Erdal, 1991: 451). Sözcüğün yapısını *yid+la-* şeklinde açıklamak mümkündür. BT XXV’te geçen *[yid]ları [uzatı yidlalım]* (Wilkens, 2007: 272₃₆₆₄₋₃₆₆₅) “güzel kokuları daima koklayalım” ifadesindeki *yidla-* ‘koklamak’ fiilinin Çin. metindeki karşılığı olarak 聞 *wen* (*Taishō* No. 1909, c. 45, 964c25) ‘koklamak’ geçmektedir. BT XXV’in Çin. metninde bu fiil düzenli olarak 聞 *wen* ile karşılanmıştır. BT XXXIII’te geçen *yidlayur* (Oda, 2015: 158₁₆₉) ifadesinin karşılığı olarak Çin. metinde 𪛗 *xiu* ‘koklamak’ (Oda, 2015: 296₁₂₈₃) geçmektedir. DLT’de *yidla-* fiili Ar. *taşammama* ‘koklamak’ ile karşılanmıştır (Dankoff ve Kelly, 1984: 307, sh. 579). Bununla birlikte DLT’de *yıdlan-* ve *yıdlaş-* yapıları da mevcuttur. *yıdlan-* ‘kokmak, kötü kokmak’ fiili Ar. *tarawwaḥa* (Dankoff ve Kelly, 1984: 202, sh. 490) ve *yıdlaş-* ‘koklaşmak’ fiili ise Ar. *taşammamat* (Dankoff ve Kelly, 1984: 198, sh. 487) ile karşılanmıştır.

yıdlig: Sözcük ‘kokulu, güzel kokulu’ anlamındadır (Clouston, 1972: 890a). Sözcüğün yapısını *yid+lıg* şeklinde açıklamak mümkündür. Eski Uygurca metinlerde bu sözcük sıkça *yıdlig yıparlıg* ifadesiyle tanıklanır. BT XXIII’ten bir örnek verilebilir: *yıdlig yıparlıg suvın ädgü toprak katıp yogurup yerin suvamış kărgäk* (Zieme, 2005: 69_{D002-D004}) “güzel kokulu suya iyi toprak katıp yoğurarak yerini sıvamalı.” Sözcük Eski Uygurca metinlerin Çin. eş değerlerinde 香 *xiang* ‘güzel koku’ ifadesiyle geçmektedir. HT X’da geçen *yıdlig yıpar[lıg [aş]lar yemişlär* (Mirsultan, 2010: 116₄₆₈₋₄₆₉) ‘güzel kokulu₂ yemekler ve meyveler’ ifadesi karşılığında Çin. metinde 香食美菓 *xiangshi mei guo* (*Taishō* No. 2053, c. 50, 276c20) ‘kokulu yemek ve güzel meyve’ geçmektedir. Yine aynı metinde bir başka yerde geçen *yıdlig [yıparlıg] [tütün]* (Mirsultan, 2010: 193₁₂₈₂₋₁₂₈₃) ‘güzel kokan duman’ ifadesinin Çin. metindeki karşılığı olarak 香烟 *xiang yan* (*Taishō*

No. 2053, c. 50, 279b18-19) ‘güzel kokulu duman’ ifadesi geçmektedir. Bunun dışında AYS VI’da geçen *yıdlig yıparlig suv* (Ayazlı, 2012: 85²⁷¹) ‘güzel kokulu₂ su’ ifadesinin Çin. metindeki karşılığı olarak 香水 *xiangshui* (*Taishō* No. 665, c. 16, 428b12) ‘güzel kokulu su’ geçmektedir. MaueKat’ta geçen *yitlig* ‘kokulu’ (Maue, 1996: 46^{3,67}) ise Skt. *gandha* ‘koku, güzel kokulu’ (Monier-Williams, 1899: 345a) karşılığıyla mevcuttur.

2. ESKİ TÜRKÇEDE TÜTSÜ VE BUHURDAN

Runik harfli Türk yazıtlarında ve Eski Uygurca metinlerde tütsü ve buhurdan anlamında şu sözcükler tespit edilmiş ve alfabetik olarak sıralanmıştır.

kārāšū: AYS VII’de geçen *kārāšū yürüñ küzi* (Çetin, 2012: 135) ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 婆律膏揭羅娑 *po lu gao jie luo suo*’dur (*Taishō* No. 665, c. 16, 435a05). Çetin, 婆律膏 *po lu gao*’nun ‘Dryobalanops aromatica’ yani ‘Borneo kâfuru’ için kullanıldığını ve *yürüñ küzi*’nin ise ‘günlük’ anlamında olduğunu belirtir (Çetin, 2012: 203).

kokuluk: Sözcük ‘tütsü’ anlamındadır. T. Tekin *A Grammar of Orkhon Turkic*’de sözcüğün yapısını **qoq+lıq* ‘scenting material’ şeklinde açıklayarak Türkmence *qoq* sözcüğünün aynı anlamda olduğunu belirtir (1968: 106, § 19).⁶ Clauson da sözcüğü *koklık* biçiminde ve hap[ax] leg[omenon] ‘tek örnek’ olarak kaydeder; ancak sözcüğün anlamına ilişkin bir ipuçunun bulunmadığını, sözcüğün *kok-* fiiliyle varsayılan bir bağlantısı dolayısıyla şimdiye kadar ‘parfüm’ olarak tercüme edildiğini, morfolojik olarak bu fiilden türeyemeyeceğini ve bu anlamı kazanamayacağını belirtir (1972: 610b; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969: 457b). T. Tekin daha sonra sözcüğün kökenini DLT’deki *kok-* ‘(yanan bir şey) koku

⁶ Bu çalışmanın Türkçe tercümelerinde mevzubahis sözcük addan ad türeten {+IXk} ekinin örnekleri arasından kaldırmıştır, krş. Tekin, 2003: 84, § 168 ve Tekin, 2016: 82.

vermek' fiili ile ilişkilendirerek bu fiilden -ı ile isim ve bundan +lık eki *kokuluk* (< *kok-ı+lık*) şeklinin türediğinin düşünülebileceğini ifade eder (1988: 111-112). Sözcük BK G 11'de şu bağlamda geçmektedir:

bukug : totok : kañı : lisün : tay “Bukug Totok [... ..] babası Büyük
señün : başad[u] : beş yüz : eren : kelti General Lisün'ün komuta ettiği beş yüz
: kokuluk : ö[.....] : altun : kümüş : asker geldi. Kokuluk [... ..] altın ve
kergeksiz : kelürti (Ölmez 2013: 140- gümüşü gereğinden fazlasıyla getirdi.”
 141₁₀₋₁₁). (Ölmez 2013: 155₁₀₋₁₁).

Mevzubahis sözcük muhtelif çalışmalarda şöyle okunmuş ve anlamlandırılmıştır:

Kaynak	Sözcüğün yazı çevirimi	Anlam
Radloff, 1897: 148	kokылак <kokılak>	'wohlreichende güzel kokulu'
Thomsen, 1896 [2002: 194-195]	qoq ^{vy} q	'parfum parfüm'
Orkun, 1936: 70	kok ^u lk	'kokuluk'
Tekin, 1968: 246	qoq ^{il} iq	-
Tekin, 1988: 54-55	kook(ı)l(ı)k	'kokuluk'
Berta, 2010: 175; 199	qoqlwq	-
Ölmez, 2013: 140; krş. 353a	kokılık	'tütsü'
Şirin, 2016: 405	kokılık	'(cenaze ritüellerinde kullanılan) kokuluk, tütsü'
Aydın, 2017: 98	kokılık	'kokulu'

küli: Sözcük 'tütsülük, buhurdan' anlamındadır. Kara ve Zieme (1976: 39) sözcüğü Moğ. *külis* 'tütsü yakıcı, buhurdan' (Lessing, 1960: 501a) ile karşılaştırır. Sözcük Tantra Budizmine ilişkin Eski Uygurca bir metin olan BT VII A'da şu şekilde geçer: *v(a)ž(i)rlıg t(ä)ñri kızı ärür tütsüg at(lı)g tütün öñlüg ärip küli tuñar tütsüglüg bulutka oyun bädizkä tükälligig munı üzä kök kalıkıg toşgurup tapınurbiz* (Kara ve Zieme, 1976: 39₁₇₇₋₁₇₉) “Tütsü çubuğu adlı ve duman renkli

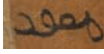
Vajra Tanrılar kızı vardır, bir buhurdan tutar. Biz duman bulutuyla ve süslemelerle₂ göğü doldurup saygı gösteririz.” Yüan dönemine ait bir Budist Uygur metninde aynı sözcük *kilü* olarak okunmuş yine ‘buhurdan’ anlamı verilmiştir (Tekin, 1980b: 253₃₅₆).

küzi: Sözcük ‘tütsü’ anlamındadır. Sözcük kökeni itibarıyla Skt. *kuśa*’ya ‘ot, odun parçası’ (Monier-Williams, 1899: 297a) dayanır. Moğolcada *küci* ‘tütsü, tütsü çubuğu’ (Lessing, 1960: 509b) anlamındadır. Eski Uygurca metinlerde sözcüğün yazı çevirimi *küji*, *küşü*, *küzi* olarak yapılmıştır. Bu sözcük metinlerde çoğunlukla *kara küzi* ifadesiyle geçer. Bu söz AYS VII iki yerde tanıklanmıştır: *lukura kara küzi* (Çetin, 2012: 136₄₁₁) ifadesi Çin. metinde 安息香 *anxi xiang* (Taishō No. 665, c. 16, 435a07) ‘İran tütsüsü veya aselbent’ (Soothill ve Hodous, 1937: 212a) karşılığındadır. AYS VI’daki *küzi* (Ayazlı, 2012: 131₈₈₃) karşılığında Çin. metinde 薰陸 *xunlu* (Taishō No. 665, c. 16, 430c18) ‘boswellia thurifera reçinesi, bir tür tütsü’ (DDB) bulunur. Ayrıca AYS VII’de *kara küzi köyürsün* (Çetin, 2012: 138₄₃₆₋₄₃₇) “Tütsüler yakısın” ifadesi de mevcuttur. TT V A 129’da da *kara küzi* ifadesine ‘aselbent’ anlamıyla rastlanır: *anta ötrü arvişçi k(a)ra küzi alıp yeti kata tarni arviş sözlämış k(ä)rgäk tütsülük lugta köyürmüş k(ä)rgäk* (Bang ve Gabain, 1931: 332₁₂₈₋₁₃₀; krş. Uzunkaya, 2017: 75₁₂₈₋₁₃₀) “Ondan sonra büyücü (eline) aselbent alıp yedi kez *dhāraṇī* (ve) büyü sözcüğü söylemeli, buhuranda₂ yakmalı.” MaueKat’da da *kara küzi* ifadesi Skt. *mahiṣākṣayuktāṃ* ‘Balsamodendron mukul’ (Maue, 1996: 126₁₇) karşılığındadır. *küzi* ‘buhur, tütsü’ Doğu Kilisesi’ne ilişkin Eski Uygurca metinlerde *zmuran küzi* (B 19) ve *zm(u)run küzi* (B 23) tabiriyle ‘mürsafi ve buhur’ tanıklanmıştır (Zieme, 2015: 51).

lug: ‘Tütsülük, buhurdan’ anlamındaki sözcüğün kökeni Çin. 鑪 *lu* ‘a stove; a *réchaud*; a censer; a brazier’ (G. 7416) olup sözcüğe Eski Uygurcada iki yerde rastlanmıştır. Sözcük BT IX’da şu ifadede ‘tütsülük, buhurdan’ olarak geçer:

luglarig birlä k(a)ttim(ı)z kardımız (Tekin, 1980a: 187_{177.8-9}) “Buhurdanları karmakarışık ettik.” TT V A metninde geçen ifade *tütsülük lug* ‘buhurdan₂’ şeklinde bir ikilemedir: *tütsülük lugta köyürmüş k(ä)rgäk* “buhurdanda₂ yakmalı” (Bang ve Gabain, 1931: 332₁₃₀ ve ayrıca krş. Uzunkaya, 2017: 75₁₃₀).

lukura: AYS VII’de geçen *lukura kara küži* ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 安息香窠具擺 *anxi xiang jujuluoluo* (Taishō No. 665, c. 16, 435a07; Çetin, 2012: 205) şeklindedir. *kara küži* sözüne 安息香 *anxi xiang* karşılık gelirken, *lukura* sözüne 窠具擺 *jujuluoluo* karşılık gelmektedir. *lukura* ‘İran tütsüsü’ Skt. *guggula* (DDB) karşılığındadır. Skt. bu ifade ‘bdellium || bir çeşit kokulu reçine’ (Monier-Williams, 1899: 356b) anlamındadır.

tupi(m?): Sözcüğün kökeni Skt. *dhūpa* ‘tütsü, parfüm, aromatik buğu’ (Monier-Williams, 1899: 517c; Zieme ve Kara, 1978: 260b) sözdür. Sözcüğe UigTot.’ta ‘tütsü’ (Zieme ve Kara, 1978: 188₁₃₈₅) anlamıyla ve <twpy> (62a9) yazımıyla rastlanır.

tütsüg: Clauson sözcüğe ‘tütsü’ anlamını verir ve **tütüzg*’ün ikincil bir şekli olabileceğinden bahseder. Buna göre sözcük *tütüz-* fiilinden türemiştir (Clauson, 1972: 461a; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969: 601b). OTWF’de sözcüğe *tütüzük* olarak yer verilir. Erdal, *tütüzük* biçimi sadece bir yerde tanımlanmış olsa da bu biçimin arkaik olduğunu belirterek sözcüğün yapısını *tüt-üz-* olarak açıklar ve bununla beraber /z/’nin her yerde /s/’ye değiştiğini ifade eder. *tütüzük*, *tütüz-* fiilinin nesnesini gösterir (Erdal, 1991: 251; ayrıca eklerde /z/’leşme bahsinin *tüt-üz-* ‘tüttürmek’ örneği için krş. Tekin, 2000: 6). Bu açıklamalar ışığında sözcüğün yapısı *tüt-üz-üg* şeklinde açıklanabilir. Sözcüğe HT V’te dört yerde rastlanır. Bunlardan birkaçı şöyledir: *mokşadeve tep tesär [kur]tulmakniŋ t(ä)ŋrisi tep [teyü]r tütsüg küyürdilär [hua] saçtılar yüküntilär [tapın]tılar samtso açari ymä [tü]tsüg küyürüp hua saçıp [y]ükünüp ağır ayag kılıp öŋi [bar]dı* (Dietz,

Ölmez ve Röhrborn, 2015: 112-113₈₅₈₋₈₆₅) “Mokşadeva kurtuluş Tanrısı demektir. Tütsü yaktılar, çiçek₂ saçtılar, önünde eğilip saygı gösterdiler. Tripiṭaka ustası da tütsü yakıp, çiçek saçıp, secde edip, büyük bir saygı gösterip gitti.” Buradaki Uyg. *tütsüg küyür-* karşılığında Çin. metinde 燒香 *shaoxiang* ‘tütsü yakmak’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 248a10; DDB) ifadesi geçmektedir. HT V’te sözcüğün geçtiği bir diğer yer ise şudur: *öñin öñin tütsü[g] hua çäçäk tuta bir uçlug köñülin kut koltılar* (Dietz, Ölmez ve Röhrborn, 2015: 235₂₂₃₃₋₂₂₃₆) “Ayrı ayrı tütsü, çiçek tutarak yoğunlaştırılmış bir gönülle kutsallık dilediler.” Burada Uyg. *tütsüg* karşılığında Çin. metinde 燒香 *shaoxiang* ‘tütsü yakmak’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 251c04; DDB) ifadesi geçer. HT VII’de geçen *tütsüg tut-* (Röhrborn, 1991: 107₁₁₈₃) ifadesinin karşılığı Çin. metinde 執香爐 *zhi xianglu* (*Taishō* No. 2053, c. 50, 259c19; DDB) ‘tütsülük tutmak’tır (Semet, 2005: 173). Burada Uyg. metindeki *tütsüg* karşılığında Çin. metinde 香爐 *xianglu* ‘tütsülük’ (DDB) geçer. HT VIII 1434’te geçen *tütsüg yorit-* sözü karşılığında Çin. metinde 行香 *xingxiang* ‘tütsü(yü) elden ele dolaştırmak’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 266a13; Semet, 2005: 173) tabiri bulunmaktadır. Sözcük bunlar dışında burda birkaçını sayabileceğimiz AYS IV [2757], AYS V [130, 407], AYS VI [0486, 0493 vd.], AYS VII [428, 677, 679] gibi Eski Uygurca metinde de tanıklanır. KB’de *tütsüg* bir yerde ‘tütsü’ anlamıyla tanıklanır (Ata, 1979: 483).

tütsüglük: Sözcüğün yapısı *tüt-üz-üg+lük* biçiminde açıklanabilir. Clauson sözcüğü ‘buhurdan’ olarak anlamlandırır (1972: 461a; ayrıca krş. Nadalyayev vd., 1969: 601b). Sözcüğe AYS VI’da bir yerde rastlanır ve buradaki ifadenin Çin. eş değer metindeki karşılığı olarak 香爐 *xianglu* (*Taishō* No. 665, c. 16, 430c19) ‘tütsülük, buhurdan’ bulunur: *yañı arıg ton kädip äligintä tütsüglük tuta bo tütsügüg urup meni okızun* (Ayazlı, 2012: 131₈₈₅₋₈₈₈) “Yeni, temiz giysi giyip elinde buhurluk tutarak bu tütsüyü yakıp beni çağırısın” (Ayazlı, 2012: 175). BT

XXIII'te sözcüğe *elgintä tütsüglük tutar* "Elinde buhurdan tutar." ifadesinde rastlanır (Zieme, 2005: 73_{D107}). Bununla birlikte BT IX'da da sözcüğe rastlanır: *tütsüglük tutup äviniñ kapaginta ulug ağır ayamakın kelteçi dentarlarig* (Tekin, 1980a: 222_{94.6-7}) "Buhurdan tutup evinin kapısına büyük bir saygıyla gelecek din adamları".

yıpar: Clauson *kin* sözcüğü ile *yıpar* sözcüğü arasındaki ilişkinin muğlak olduğunu, *kin*'in her zaman misk geviği ve misk sıçanı salgısı 'misk' anlamında olduğunu ve *yıpar*'ın aslında daha genel olarak misk ve çiçek benzeri şeyler için *yıd yıpar* ikilemesinde 'rayiha, ıtır' anlamında görüldüğünü ve erken dönemde 'misk' için özelleştğini belirtir (1972: 878b-879a). Doerfer sözcüğe *ipār* (اڤار) 'Thymian, Ysop (thymus, satureia) || kekik otu, zulfa otu' olarak yer verir ve en eski metinlerde ve sonraki kaynaklarda *yıpar* olarak tanıklandığını belirtir. Sözcüğün birkaç durumda 'wohlreichende Pflanze || güzel kokulu bitki' anlamında olduğunu belirterek (Doerfer, 1965: 2-3, § 411) DS'deki *ipar* 'yüksek dağların kar tutmayan yerlerinde yetişen bir çeşit dikenli otun, kurusa bile kokusu uzun zaman gitmeyen sarımtırak çiçekleri, misk, amber (Urfa, Antalya)' (1974: 2546a) sözcüğüne atıf yapar. TS'de *ipar* sözcüğüne 'yavşan denilen güzel kokulu ot' anlamıyla yer verilir (²2009: 110a). DS'de *ipar*'ın yanı sıra *yıpar* 'güzel koku (İçel köyleri)' sözüne de rastlanır (1972: 4275a). Bu sözcük kağanlık yazıtlarından BK G 11'de tanıklanmıştır:

yog : yıparig : kelürüp : tike : berti : "Cenaze için tütsü getirip dikti. Sandal
çıntan : ıgaç : kelürüp : öz yar[.....] ağacı getirip kendisi [... .. cenaze
bonça : bodun : saçın : kulkakin : töreni sırasında] bunca insan saçını,
[b]ıçdı edgü özlik atin : kara kişin : kök kulağını kesti, kendi şahsi atlarını, kara
: tyeñin : sansız : kelürüp : k^oop : samur, boz sincap (derilerini) sayısız
k^oodtı (Ölmez, 2013: 141₁₁₋₁₂). getirip hepsini hediye ettiler." (Ölmez,

2013: 155₁₁₋₁₂).

Muhtelif çalışmalarda sözcük şu şekilde okunmuş ve anlamlandırılmıştır:

Kaynak	Sözcüğün yazı çevirimi	Anlam
Radloff, 1897: 148	jo5 жышагы5 yıparıg]	[yog ‘Begräbnissgeräthe (?) cenaze gereci (?)’
Thomsen, 1896 [2002: 194-195]	juγ jʸpʳyγ yıparıg]	[yug ‘musc (?) misk mumları (?)’
Orkun, 1936: 70	yug yʸpʳıg	‘cenaze mumları (?)’
Tekin, 1988: 54-55	yog yıp(a)r(ı)g	‘cenaze mumları’
Berta, 2010: 175; 199	yoγ yıparıγ	‘tören için misk’
Ölmez, 2013: 141, 155	yog yıparıg	‘cenaze için tütsü’
Şirin, 2016: 406	yıpar	‘(cenaze ritüellerinde kullanılan) kokulu mum, tütsü’
Aydın, 2017: 98	yog y ² yıparıg	‘cenaze tütsüleri’

Dağlık Altay Bölgesi yazıtlarında da bu söze bir kez Kalbak-Taş XVII (A-40)’de rastlanır; ancak burada sözcüğün “y(ı)p(a)r-a” mı “y(a)p(a)r-a” mı olduğu kesin değildir:

t(a)bg(a)ç-a y(ı)p(a)r-a / y(a)p(a)r-a “Çin tütsüleri / Çinliler (bir şeyi)
(Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal, 2012: 86; yapar.” (Mozioglu, 2016: 257)
Mozioglu, 2016: 257)

Sözcük çoğu Eski Uygurca metinlerde *yıd yıpar* ikilemesiyle geçmektedir ve bu noktada Çin. metindeki karşılığıyla ‘tütsü’ olarak yer almaktadır. HT III’te geçen *yıd yıpar hua çäçäk* (Ölmez ve Röhrborn, 2001: 126₉₀₄₋₉₀₅) ‘tütsü₂ ve çiçek₂’ ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 香花 *xianghua* ‘tütsü ve çiçek’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 239c11; DDB) olarak geçmektedir. HT V’teki *yıd yıpar hua çäçäk* (Dietz, Ölmez ve Röhrborn, 2015: 226₂₁₃₆) ‘tütsü₂ ve çiçek₂’ ikilemesinin Çin. metindeki karşılığı 香花 *xianghua* ‘tütsü ve çiçek’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 251b11; DDB) bulunmaktadır. HT V’teki bir diğer ifade olan *hua çäçäki[n yıd] yıparın* (Dietz, Ölmez ve Röhrborn, 2015: 66₃₃₃₋₃₃₄) ‘çiçek₂ ve güzel kokuyla₂’ ikilemesinin Çin. metindeki karşılığı olarak 花香 *hua xiang* ‘çiçek ve tütsü’ (*Taishō* No. 2053, c. 50, 246c09; DDB) yer alır. HT VII’de geçen *yı[d] yıpar hua çäçäk* (Röhrborn, 1991: 103₁₁₃₆₋₁₁₃₇; Semet, 2005: 173) “tütsü₂ ve çiçek₂” ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 香花 *xianghua* ‘tütsü ve çiçek’tir (*Taishō* No. 2053, c. 50, 259c10; DDB). HT VIII’de geçen *yıpar yügmäk burhan uluşı* (Röhrborn, 1996: 162₁₈₅₇) ‘koku yığan Buddha’nın ülkesi’ ifadesinin Çin. metindeki karşılığı 香積 *xiangji* (*Taishō* No. 2053, c. 50, 267a17) ‘kokular ülkesinin Buddhası’dır (DDB). AYS IV’teki *tüü törlüg ağrok ağrok yıd yıpar hua çäçäkär* (Tokyürek, 2018: 324₁₉₋₂₀) ifadesindeki *yıd yıpar* karşılığında da Çin. metinde 香 *xiang* (*Taishō* No. 665, c. 16, 417c25) bulunur. KB’de *yıpar* ‘misk’ sözcüğü on yerde tanıklanmıştır (Arat, 1979: 540) ve ayrıca sözcüğe *kin yıpar* şekliyle ‘misk göbeği’ anlamıyla ikileme olarak rastlanır (Taş, 2012: 60). DLT’de *yıpar* sözü Ar. *misk* (Dankoff ve Kelly, 1984: 161, sh. 456) sözüyle karşılanmıştır. Bunun dışında DLT’de *yıpar* sözcüğünün oluşturduğu şu birleşik kullanımlar da mevcuttur: *yıpar saç-* ‘misk saçmak’ (Dankoff ve Kelly, 1982: 389, sh. 265), *yıpar yuktur-* ‘misk sürmek’ (Dankoff ve Kelly, 1984: 196, sh. 484), *yıpar yıdla-* ‘misk koklamak’ (Dankoff ve Kelly, 1984: 307, sh. 579).

SONUÇ

Eski Türkçenin söz varlığının tematik olarak analizi Türklerin içinde bulunduğu kültürel çevrenin sınırlarının belirlenebilmesi için önem arz etmektedir. Bunun aynı zamanda karşılaştırmalı analizi tarihî ve modern Türkçedeki anlam değişmelerine de ışık tutabilmektedir. Bununla ilişkili olarak Eski Türkçe metinlerin söz varlığının daha iyi anlaşılabilmesi bu metinlerin orijinal metinleriyle ve/veya kaynak dillerdeki biçimleriyle incelemeyi gerektirir. Bir tercüme edebiyat olan Eski Uygurcada bu noktada Çince orijinal metinlerden yardım almak daha doğru bir anlamlandırma ve değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Eski Türkçe metinlerin orijinal metinleri yahut iki dilli hazırlanmış olan tarihî sözlükler çoğu zaman anlaşılması güç ifadelerde kilit rol üstlenmektedir. Buna ilaveten Türk dilini söz konusu eden farklı dillerde kaleme alınmış eserler de Türkçe söz varlığının anlam dünyasını aydınlatır.

Eski Türkçe dönemi metinlerinde kokuya dair ifadeler için *bur-* 'kokmak', *kapir* 'kâfur', *kin yıpar* 'misk', *kinlig* 'misk kokulu', *kisarlıg* 'güzel kokulu', *köti* 'kokmak, koku salmak', *sagbıç* 'bir çeşit sıvı koku', *sası-* 'kötü kokmak', *sasıg* 'pis kokulu', *şaruki* 'bir tür koku', *tagar* 'hoş kokulu toz', *tütit-* 'duman sızmak veya buhar çıkarmak', *tütnä-* 'tütmek', *yıd* 'güzel koku, rayiha', *yıdı-* 'kötü kokmak', *yıdıg* 'kötü koku', *yıdıška-* 'kokmak', *yıdıt-* 'kokutmak', *yıdla-* 'koklamak' ve *yıdıg* 'güzel kokulu' tespit edilmiştir. Kokuya ilişkin tespit edilen bu yirmi ifadeden dördü *kapir*, *sagbıç*, *şaruki* ve *tagar* Sanskritçe kökenlidir. *kisarlıg* ifadesi Sanskritçe kökene Türkçe bir ekin gelmesinden oluşmuştur; bu bakımdan Sanskritçe ve Türkçe birleşik yapıdadır. Yine bu dönem metinlerinde tütsü ve buhurdan anlamında geçen ifadeler için *käräşü* 'tütsü', *kokılık* 'tütsü', *küli* 'tütsülük, buhurdan', *küzi* 'tütsü, tütsü çubuğu', *lug* 'tütsülük', *lukura* 'tütsü', *tupi(m?)* 'tütsü', *tütsüg* 'tütsü' ve *yıpar* 'tütsü' olmak üzere dokuz ifade tespit

edilmiştir. Bu dokuz ifadeden *küli* Moğolca, *küži*, *lukura* ve *tupi(m?)* Sanskritçe, *lug* ise Çince kökenlidir.

Eski Türkçede koku, tütsü ve buhurdan anlamına gelen sözcüklerin etimolojisini ve orijinal metinlerdeki biçimlerinin tespit edildiği bu çalışma ile Türk dilinin ve Türklerin farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle, dillerle ve dinlerle olan irtibatı gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın gövdesini oluşturan inceleme kısmında da görüldüğü üzere koku, tütsü ve buhurdan anlamına gelen sözlerin birçoğu Türkçe kökenli olsa da Orta Asya'da yaşamış veya Türklerin irtibatta buldukları toplulukların dillerinden ödünçlenmiş ifadeleri de içermektedir. Özellikle koku gibi kavram alanına ilişkin ifadelerin somutlaştırılabilmesinde ve anlamlandırılabilmesinde bu ve benzeri çalışmalar önemli bir adım olarak görülebilir.

KISALTMALAR

AdW	Akademie der Wissenschaften
AF	Asiatische Forschungen
AKDITYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Ar.	Arapça
AYS IV	<i>Altun Yaruk Sudur VI. Tegziñç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)</i> , bk. Tokyürek 2018
AYS V	<i>Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin</i> , bk. Uçar 2009
AYS IX	<i>Uygurca Altun Yaruk Sudur, IX. Kitap. Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme Açıklamalar ve Dizin</i> , bk. Uçar 2013
AYS VI	<i>Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin</i>

	Yayını, bk. Ayazlı 2012
AYS VII	<i>Altun Yaruk Yedinci Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin</i> , bk. Çetin 2012
BBAW	Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
BK G	Bilge Kağan Yazıtı güney yüzü
BK K	Bilge Kağan Yazıtı kuzey yüzü
BT	Berliner Turfantexte
BT III	<i>Das uigurische Insadi-Sūtra</i> , bk. Tezcan 1974
BT IX	<i>Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule</i> , bk. Tekin 1980
BT XXIII	<i>Magische Texte des uigurischen Buddhismus</i> , bk. Zieme 2005
BT XXV	<i>Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kılguluk Nom Bitig</i> , bk. Wilkens 2007
BT XXXIII	<i>A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimiş in Old Turkic</i> , bk. Oda 2015
BT XXXVII	<i>Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā</i> , bk. Wilkens 2016
c.	cilt
Çin.	Çince
DDB	Digital Dictionary of Buddhism
DLT	<i>Dīvānu Luğātī't-Türk</i>

DS	<i>Derleme Sözlüğü</i>
düz.	düzenleyen
G	<i>A Chinese-English Dictionary</i> , bk. Giles 1912
HT V	<i>Die alttürkische Xuanzang-Biographie V</i> , bk. Dietz, Ölmez ve Röhrborn 2015
HT VII	<i>Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII</i> , bk. Röhrborn 1991
HT VIII	<i>Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII</i> , bk. Röhrborn 1996
HT IX	<i>Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX</i> , bk. Aydemir 2013
HT X	<i>Die alttürkische Xuanzang-Biographie X</i> , bk. Mirsultan 2010
KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
MaueKat	<i>Alttürkische Handschriften. Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift</i> , bk. Maue 1996
Moğ.	Moğolca
No.	numara
OTWF	<i>Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon</i> , bk. Erdal 1991
SEDTF 2	Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung. Text-Editionen und Interpretationen von Albert August von Le Coq, Friedrich Wilhelm Karl Muller, Willi Bang, Annemaie von Gabain, Gabdul Rašid Rachmati, Wilhelm Thomsen. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938. Mit Vorwort von Georg Hazai. Band 2. Mit 15 Tafeln. Leipzig 1972. (Opuscula.

	Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbstständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3, 2.)
SGKAO	Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients
Skt.	Sanskritçe
sh.	sahife
SPAW	Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften
TDK	Türk Dil Kurumu
TİEM	Türk İslam Eserleri Müzesi
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TS	<i>Tarama Sözlüğü</i>
TT V A	<i>Türkische Turfan-Texte V</i> , bk. Bang ve Gabain 1931; Uzunkaya 2017
Tü.	Türkçe
UigTot.	<i>Ein uigurisches Totenbuch</i> , bk. Zieme ve Kara 1978
Uyg.	Eski Uygurca
vd.	ve diğerleri
VdSUA	Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
VOHD	Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland
vr.	varak
yay.	yayın(ları)
ZAGA	Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul. (TKAE Yay. 47, IV – A 12.)
- Ata, A. (1997). *Nāşirü'd-dīn bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī Kışşū'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları)*. I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım), II (Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDTYK. TDK Yay. 681-1, 681-2.)
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferādis Uşmaḥlarınḡ Açuk Yolu Cennetlerin Açık Yolu III Dizin- Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDTYK. TDK Yay. 518.)
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDTYK. TDK Yay. 1051. Eski Uygurca Kütüphanesi. 1)
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDTYK. TDK Yay. 1187. Eski Uygurca Kütüphanesi. 5)
- Aydemir, H. (2013). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. Band I-II. Wiesbaden: Harrassowitz. (Xuanzangs Leben und Werk. 10. VdSUA. 34.)
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- Bang, W. ve A. von Gabain (1931). *Türkische Turfan-Texte V. Aus buddhistischen Schriften*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931: 14. 323-356.) [Tıpkıbasımı: *SEDTF 2*, 99-132.]
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin: Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. Çev., Emine Yılmaz. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDITYK. TDK Yay. 1008.)
- Boeschoten, H. E. ve J. O’Kane (2015). *Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets Qışaş al-Anbiyā’: An Eastern Turkish Version (Second Edition)*. Volume 1 – Text Edition, Volume 2 – Translation. Leiden & Boston: Brill.
- Caferoğlu, A. (1931) *Abû-Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Dankoff, R. ve J. Kelly (1982-1985). *Maḥmūd al-Kāşğarī. Compendium of Turkic Dialects (Dīwān Luḡāt at-Turk)*. Part I-III. Duxbury, Massachusetts: Harvard University. (Sources of Oriental Languages and Literatures. 7. Turkish Sources. VII.)
- DDB = Digital Dictionary of Buddhism, www.buddhism-dict.net/ddb/ (07.10.2019)

- Dietz, Siglinde, M. Ölmez, K. Röhrborn (2015). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz. (Xuanzangs Leben und Werk. 11. VdSUA. 34.)
- Dilçin, C. (düz.) (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDITYK. TDK Yay. 503.)
- Doerfer, G. (1963-1975) *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*. 1. *Mongolische Elemente im Neupersischen [1963]*. 2. *Türkische Elemente im Neupersischen: alif bis tā [1965]*. 3. *Türkische Elemente im Neupersischen: ğīm bis kāf [1967]*. 4. *Türkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit [1975]*. Wiesbaden. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur [Mainz]. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission. 16, 19, 20, 21.)
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*, c. II: Dictionary. New Haven: Yale University Press.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*. Vol. I-II. Wiesbaden: Harrassowitz. (Turcologica 7.)
- Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English Dictionary*. Part I-II. 2. bs. Shanghai/London: Kelly and Walsh.
- Hirakawa, A. (1997). *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary*. Tōkyō: Reiyukai.

- Kara, G. ve P. Zieme (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie-Verlag. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 7.)
- Karaayak, T. (2017). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Sözcükleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Khairullah, H. L. (2015). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye Çeviri-Fiil İncelemesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kormuşin, İ., E. Mozioglu, R. Alimov, F. Yıldırım (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Lessing, F. D. [ed.] (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington.
- Maue, D. (1996). *Alttürkische Handschriften. Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift. Beschrieben und hrsg.* Stuttgart: Steiner. (VOHD. 13, 9.)
- Mirsultan, A. (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz. (Xuanzangs Leben und Werk. 9. VdSUA. 34.)

- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Mutçalı, S. (2012). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Nadalyayev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şcerbak (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd. (Akademiya Nauk SSSR. Institut Yazıkoznaniya).
- Oda, J. (2015). *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumış Yaltrimiş in Old Turkic*. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 33.)
- Ölmez, M. (2013). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Ölmez, M. ve K. Röhrborn (2001). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz. (Xuanzangs Leben und Werk. 7. VdSUA. 34.)
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebū Ḥayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: KÖKSAV. (Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi. 3)
- Radloff, W. (1897). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, neue Folge, nebst einer Abhandlung von W. Barthold: die historische Bedeutung der*

alttürkischen Inschriften. St. Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Röhrborn, K. (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz. (Xuanzangs Leben und Werk. 3. VdSUA. 34.)

Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz. (Xuanzangs Leben und Werk. 5. VdSUA. 34.)

Semet, A. (2005). *Lexikalische Untersuchungen zur uigurischen Xuanzang-Biographie*. Wiesbaden: Harrassowitz. (Xuanzangs Leben und Werk. 8. VdSUA. 34.)

Shōgaito, M. (2008). *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*. Shuokadoh.

Shōgaito, M. (2014). *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm*. Harrassowitz Verlag: Wiesbaden. (Turcologica. 99)

Soothill, W. E. ve L. Hodous (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms: with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDITYK. TDK Yay. 1181.)

- Taş, İ. (2012). Kutadgu Bilig'de İkilemeler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 2012/2: 43-95.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDITYK. TDK Yay. 984)
- Tekin, Ş. (1980a). *Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und rückläufiger Index*. Berlin: Akademie-Verlag. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 9.)
- Tekin, Ş. (1980b). *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Bibliotheca Orientalis Hungarica. XXVII.)
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (AKDITYK. TDK Yay. 540.)
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg. (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi. 13)
- Tekin, T. (2000). "Ana Türkçe'de z'leşme ve s'leşme", XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri 13-15 Mayıs 1999: 1-12. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berlin: Akademie-Verlag. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. 6. BT. 3.)

- Thomsen, V. (1896 [2002]) *Orhon Yazıtları Araştırmaları: [1] Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri; [2] V. Thomsen Tarafından Çözölmüş Orhon Yazıtları; [3] Yenisey Yazıtlarındaki İyi Değerlendirilmemiş Bir Harf; [4] Turcica*. (çeviren ve yayım hazırlayan: Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDITYK. TDK Yay. 815.)
- Tıbıkova, L. N., İ. A. Nevskaya, M. Erdal (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur VI. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDITYK. TDK Yay. 1268. Eski Uygurca Kütüphanesi. 8)
- Türk Dil Kurumu (1972). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI*, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (1974). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VII*, Ankara.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, İzmir.
- Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur, IX. Kitap. Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme Açıklamalar ve Dizin*. İzmir: Dinazor Kitabevi Yayınları.
- Uzunkaya, U. (2017). *Son Dönem Budist Uygur Edebiyatından İki Örnek (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Wilkins, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Klguluk Nom Bitig*. Teil 1. [Vorwort, Einleitung, Edition]. Teil 2. [Glossar, Transliterationen, Tafeln]. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 25, 1 ve 2.)
- Wilkins, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daśakarmaphāvadānamālā*. Teil 1. [Vorwort, Einleitung, Siglen der Handschrift und Konkordanzen, Edition]. Teil 2. [Edition, Faksimiles] Teil 3. [Glossar, Transliterationen, Abkürzungen, Literaturverzeichnis]. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 37, 1, 2 ve 3.)
- Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. (AKDITYK. TDK Yay. 1244. Eski Uygurca Kütüphanesi. 7)
- Yüce, N. (1993). *Ebu'l-Ḳāsim Cārullah Maḥmūd bin 'Omar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarī el-Ḥvārizmī. Mukaddimetü'l-Edeb Ḥvārizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüşhası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara. (AKDITYK. TDK Yay. 535.)
- Zieme, P. (1977). "Drei neue uigurische Sklavendokumente", *Altorientalische Forschungen* 5: 145-170.
- Zieme, P. (1984). "Zur Verwendung der Brāhmī-Schrift bei den Uiguren (Anhang: Ein uigurischer Neujahrssegen)", *Altorientalische Forschungen* 11/2: 331-346.
- Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus. Mit 208 Abbildungen auf 97 Tafeln*. Turnhout: Brepols. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT. 23.)

Zieme, P. (2015). *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien*. Piscataway, NJ: Gorgias Press. (Georgias Eastern Christian Studies. 41)

Zieme, P. ve G. Kara (1979). *Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang, British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest. (BOH. 22) [aynı zamanda Wiesbaden’da yayımlandı (AF. 63.)]

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Considering the historical development of the Turkic language, inscriptions and manuscripts belonging to the periods of the Second Turkic Khanate (632-744), the Uighur Khanate (744-840) and the Uighur Kingdom of Kocho (860-1284), and the inscriptions found in Yenisei, Mountainous Altai and Kyrgyzstan constitute the basic written sources of Old Turkic. Although some scholars wanted to include the first period works written in Karakhanid in Old Turkish, there is two known dialects of Old Turkic, the first of these is Orkhon Turkish and the latter is Old Uighur. The texts of this period contain many terms related to diverse fields, such as religious, social, cultural and military terms. One of them is also the concepts used to name the smell and the concepts of incense and censer. The aim of the paper is to determinate the words in the meanings of smell, incense and censer in Old Turkic texts and to explain these words etymologically. In this study, the words in question determined in the inscriptions and manuscripts in Orkhon Turkic and Old Uighur are taken as lexical entry; in addition, the texts of other periods of historical Turkish languages are cited for these lexical entries and their forms in the original texts and bilingual dictionaries of Turkic languages are also demonstrated. The lexical materials in question in this paper are examined under two categories: *Words and phrases relating to Smell in Old Turkic* and *Incense and Censer in Old Turkic*.

1. Words and phrases relating to Smell in Old Turkic

The following words in the shape of noun and verb are determined among the terms related to smell in Turkic runic inscriptions and Old Uighur texts: **bur-** comes to mean 'to steam; to be fragrant'. The verb *bur-* is translated into Arabic with the words *fāḥat*, *taḍawwa'a* and *irtafa'a* in *Compendium of Turkic Dialects* by Maḥmūd al-Kāshgharī. *bur-* is translated into Arabic with the phrase *fāḥa'l-misk* in *Kitāb al-'idrāk li-lisān al-'atrāk* by 'Abū Ḥayyān al-'Andalusī. **kapir** < Skt. *karpūra* 'camphor (either the plant or resinous exudation or fruit)' (Monier-Williams, 1899: 258b). The Chinese equivalent of *kapir* is attested as 龍腦 *long nao* in *Goldenlight Sūtra*, chapter 6 (Ayazlı, 2012: 315b). **kin yıpar** means 'musk'. In *Compendium of Turkic Dialects*, *kin yıpar* renders Arabic *nāfica*. In *Kutadgu Bilig* *kin yıpar* 'misk-bag' is attested as a hendiady. The word *kin* is translated into Arabic with the phrase *al-misk* in *Kitāb al-'idrāk li-lisān al-'atrāk*. **kinlig** is attested in Bilgä Qagan inscription in the meaning of 'musky'. It can be suggested the form of *kin+lig* for the expression of the word. **kisarlig** < Skt. *keśara* and Turkic *+lig*. Skt. *keśara* 'pollen' (Edgerton, 1953: 193a). **köti-** means 'to smell pleasantly, to emit a fragrance' (Erdal, 1991: 483). The Chinese

equivalents of the verb *köti-* documented in Old Uighur texts are 芬馥 *fenfu*, 香 *xiang* and 薰 *xun*. *sası-* comes to mean 'to stink'. Old Turkic verb *sası-* is translated into Arabic with the word *natuna* in *Compendium of Turkic Dialects* by Maḥmūd al-Kāshgharī. *sasıg* means 'stinking'. It appears as *sası* in *Kitāb al-īdrāk li-lisān al-ātrāk* with Arabic equivalent *ṣinatu'l-bevl*. *şaruki* < Skt. *śallakī* 'incense' (Monier-Williams, 1899: 1059b). *tagar* < Skt. *tagaraka* 'Tabernaemontana coronaria and a fragrant powder prepared from it' (Monier-Williams, 1899: 432a). *tütit-* comes to mean 'to make (something) smoke' (Clauson, 1972: 452a) and is the Old Uighur equivalent of Chinese 熏 *xun*. *tütitil-* is in the meaning of 'to perfume' and it is the Old Uighur equivalent of Chinese 熏 *xun*. *tütnä-* comes to mean 'to smoke'. *yid* means 'scent, fragrance'. The Chinese equivalents of the word *yid* documented in Old Uighur texts are 芳 *fang*, 臭氣 *xiu qi*, and 氣 *qi*. *yidi-* is in the meaning of 'to stink' and it is the Old Uighur equivalent of Chinese 香 *xiang*. The verb *yidi-* is translated into Arabic with the words *aḥamma*, *antana* and *natina* in *Compendium of Turkic Dialects* by Maḥmūd al-Kāshgharī. *yidiḡ* means 'smell, odour'. In Old Uighur texts, it has the Chinese equivalents such as 臭穢 and 臭 *xiu*. The word *yidiḡ* is translated into Arabic with the word *munṭin* in *Compendium of Turkic Dialects*. *yidla-* is in the meaning of 'to smell' and its Chinese equivalent documented in Old Uighur texts is 聞 *wen*. *yidliḡ* comes to mean 'having a smell' and its Chinese equivalent documented in Old Uighur texts is 香 *xiang*.

2. Incense and Censer in Old Turkic

The following words are determined among the terms related to incense and censer in Turkic runic inscriptions and Old Uighur texts: *kokilik* means 'incense'. It can be suggested the form of *kok-+lık* for the expression of the word. *küli* comes to mean 'censer' and Kara and Zieme compare this word with Mongolian *külis* (1976: 39). *küzi* < Skt. *kuśa* 'the sacred grass used at certain religious ceremonies' (Monier-Williams, 1899: 297a). *lug* 'censer' < Chinese 鑪 *lu* 'a stove; a *réchaud*; a censer; a brazier' (G. 7416). *lukura* means 'incense' and its Skt. equivalent is *guggula* (DDB). *tupi(m?)* < Skt. *dhūpa* 'incense, perfume, aromatic vapour or smoke proceeding from gum or resin' (Monier-Williams, 1899: 517c). *tütsüg* means 'incense' and its Chinese equivalents documented in Old Uighur texts are 香 *xiang* and 香爐 *xianglu*. *tütsüglük* comes to mean 'censer' and the form of the word is explained as *tüt-üz-üg+lük*. The Chinese equivalent of the Old Turkic word is 香爐 *xianglu*. *yipar* is attested in Old Turkic

texts as *yıd yıpar* 'incense' in the form of reduplication. Its Chinese equivalents documented in Old Uighur texts are 香 *xiang*.

Conclusion

Thematic analysis of the vocabulary of Old Turkic is important for determining the boundaries of the cultural environment in which the Turks live. The comparative analysis of this will also shed light on the changes in meaning in historical and modern Turkish. In order to better understand the vocabulary of Old Turkic texts, it is necessary to examine these texts in their source languages.